

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ДОКТРИНА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN THE UNITED KINGDOM: THE IDENTIFICATION DOCTRINE AND PROSPECTS FOR ADAPTATION IN UKRAINE

Стаття присвячена детальному аналізу особливостей інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у Великій Британії в контексті дії доктрини ідентифікації (identification doctrine) та оцінці доцільності запозичення цього досвіду для української правової системи. Розглядається еволюція підходів британського законодавця до кримінального переслідування корпорацій, починаючи з XIX століття, зокрема через історичну справу «The Queen v. Great North of England Railway Co». Проаналізовано сучасну судову практику, що вимагає фактичного, а не лише формального аналізу ролі посадових осіб у структурі компанії, що істотно впливає на визнання кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Особлива увага приділяється чинному законодавству Великої Британії, включно з Bribery Act 2010, Proceeds of Crime Act 2002 та Criminal Finances Act 2017, а також останнім законодавчим ініціативам, спрямованим на реформування традиційної доктрини ототожнення, що забезпечує більш ефективний контроль за корпоративною злочинністю. Підкреслено, що сучасні виклики корпоративної злочинності зумовлюють розширення меж відповідальності компаній за дії «старших менеджерів», посилення контролю за їхніми діями та підвищення ролі комплаєнс-систем у запобіганні злочинам, що є важливим фактором для забезпечення доброчесності бізнесу.

У статті також детально аналізується можливість імплементації англійського досвіду в українське кримінальне право з урахуванням концептуальних, процедурних та правових відмінностей між двома системами. Висловлено думку про необхідність адаптації іноземних моделей з урахуванням національного контексту, що дозволить створити дієвий, прозорий та ефективний механізм корпоративної кримінальної відповідальності в Україні, який відповідатиме сучасним міжнародним стандартам та підвищить рівень правового захисту суспільства від негативних наслідків корпоративних злочинів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридичні особи, доктрина ідентифікації, корпоративна злочинність, британське право, реформування, комплаєнс, кримінальне право України, Bribery Act, запозичення досвіду.

The article provides a detailed analysis of the features of the criminal liability institution for legal entities in the United Kingdom in the context of the identification doctrine and evaluates the feasibility of borrowing this experience for the Ukrainian legal system. It examines the evolution of the British legislator's approaches to prosecuting corporations, starting from the 19th century, notably through the landmark case The Queen v. Great North of England Railway Co. The study reviews modern judicial practice, which requires a substantive rather than merely formal analysis of the roles of company officials in the corporate structure, significantly affecting the recognition of criminal liability for legal entities.

Special attention is given to current UK legislation, including the Bribery Act 2010, Proceeds of Crime Act 2002, and Criminal Finances Act 2017, as well as recent legislative initiatives aimed at reforming the traditional identification doctrine to enhance corporate crime control. It is emphasized that contemporary challenges of corporate crime necessitate expanding companies' liability boundaries concerning senior managers' actions, strengthening oversight of their conduct, and increasing the role of compliance systems in preventing offenses, which is crucial for ensuring business integrity.

The article also thoroughly analyzes the possibility of implementing the English experience in Ukrainian criminal law, considering conceptual, procedural, and legal differences between the two systems. It argues the necessity of adapting foreign models to the national context to create an effective, transparent, and efficient mechanism of corporate criminal liability in Ukraine that complies with modern international standards and enhances society's legal protection against the adverse effects of corporate crimes.

Key words: *criminal liability, legal entities, identification doctrine, corporate crime, British law, reform, compliance, Ukrainian criminal law, Bribery Act, experience borrowing.*

Вступ. На сьогодні в Україні тривають активні дискусії щодо доцільності впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Водночас у правових системах країн англосаксонської традиції, зокрема у Великобританії, відповідний інститут уже понад століття є складовою частиною кримінального права, активно застосовується на практиці та зазнає постійного реформування. Такий контраст у підходах актуалізує потребу у ґрунтовному порівняльно-правовому аналізі моделей корпоративної відповідальності, зокрема з урахуванням доктрини ідентифікації, яка залишається фундаментальною для англійського кримінального права. Проблема полягає у визначенні меж та правових механізмів притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності в умовах української правової системи, яка досі обмежується застосуванням кримінально-правових заходів без визнання повноцінної кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Питання відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві досліджували українські науковці, зокрема О. Музика-Стасюк, А. Куліш, С. Стеценко, які акцентували увагу на прогалинах у національному законодавстві та потребі його адаптації до міжнародних стандартів. Деякі автори, зокрема Л. Листопад, зазначають про необхідність вивчення досвіду Англії та США як країн із усталеними моделями корпоративної кримінальної відповідальності. Водночас більшість досліджень зосереджені на загальнотеоретичних підходах або на прикладах національного законодавства без ґлибокого аналізу англійської правозастосовної практики.

У процесі підготовки статті застосовано комплекс методів наукового пізнання, які забезпечили ґрунтовне вивчення теми. Історико-правовий метод дозволив проаналізувати еволюцію кримінальної відповідальності юридичних осіб у британському праві, починаючи з XIX століття. За допомогою порівняльно-правового методу здійснено зіставлення підходів англійської та української правових систем до інституту корпоративної кримінальної відповідальності. Формально-юридичний метод використано для аналізу чинного британського законодавства (зокрема Bribery Act 2010, Criminal Finances Act 2017 та ін.), а також новітніх законодавчих ініціатив у цій сфері. Системно-структурний метод сприяв дослідженню ролі посадових осіб у межах корпоративної ієрархії в контексті застосування доктрини ідентифікації. Метод аналізу та синтезу дозволив узагальнити наукові підходи до відповідальності юридичних осіб і сформулювати висновки. Прогностичний метод використано для обґрунтування можливостей імплементації британського досвіду в українське кримінальне право з урахуванням національного контексту.

Недостатньо дослідженим залишається питання застосування доктрини ідентифікації як основи притягнення корпорацій до відповідальності у Великій Британії, а також сучасна позиція англійських судів щодо можливостей її реформування. Крім того, не надано ґрунтовної оцінки можливості адаптації цього досвіду до умов українського кримінального права з урахуванням існуючих концептуальних, процедурних і теоретичних відмінностей. Саме цим аспектам і присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у Великій Британії з урахуванням дії доктрини ідентифікації, дослідити сучасну судову практику та законодавчі ініціативи щодо реформування цього

інституту, а також оцінити можливість адаптації та імплементації досвіду Великої Британії у сфері корпоративної кримінальної відповідальності в українське кримінальне право з урахуванням національних особливостей.

Результати дослідження. Спочатку ідея про те, що не тільки фізичні особи, а й корпорації повинні нести кримінальну відповідальність, в англійському праві здобула визнання з середини XIX століття, коли суди почали виносити рішення про визнання корпорацій винними у порушенні статутних обов'язків та, згодом, карати у кримінальному порядку за неналежне вчинення навіть правомірних дій, результатом яких стало створення небезпеки чи незручностей суспільству. Так, у 1846 році Лорд Денман виніс рішення у справі «The Queen v. Great North of England Railway Co» («Королева проти Компанії Велика залізниця Півночі Англії»), згідно з яким корпорації можуть визнаватись кримінально відповідальними за неналежне вчинення правомірних дій [1, с. 52].

Загальним правилом притягнення компаній до відповідальності в англійському кримінальному праві є «принцип ідентифікації», який також називають «принципом ототожнення». Його суть полягає в тому, що кримінальна відповідальність юридичної особи може настати лише у разі вчинення правопорушення посадовою особою, яка контролює компанію, тобто представником вищого керівництва або особою, що має представницькі повноваження. При цьому дії (або бездіяльність) та психічний стан таких посадових осіб ототожнюються з діями та психічним станом самої корпорації [2, р.20]. Таке розуміння дозволяє говорити про відхід від концепції «безвинної» відповідальності корпорацій, коли для притягнення до відповідальності достатньо встановлення лише об'єктивної сторони складу злочину – без необхідності доведення вини конкретної фізичної особи.

Як справедливо зазначається у правових дослідженнях, згідно з положеннями Companies Act 1989 (Велика Британія), юридична особа може бути визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, якщо воно було здійснене з відома, за згодою або внаслідок недбалості директора, керуючого, секретаря або іншої посадової особи, яка діяла як представник компанії. Такий підхід передбачає можливість покладення відповідальності не лише на фізичну особу, але й на саму корпорацію як суб'єкта права. Це правило застосовується також до членів компанії у випадках, коли вони фактично здійснюють управління діяльністю компанії, і їхні дії мають управлінський характер [4; 3, с. 134].

На сьогодні британські суди продовжують дотримуватися раніше обраного підходу до кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, у справі The People (At The Suit of The Director Of Public Prosecutions) and T.N (28 травня 2020 р.) Апеляційний суд визнав реальність існування великих сучасних корпорацій, для яких характерне різноманіття організаційних структур та наявність відповідних рівнів відповідальності, покладених на різних директорів, менеджерів і секретарів. Це ускладнює покладення відповідальності на одну або декілька осіб за управління справами компанії в цілому [5]. У зв'язку з цим суд підкреслив, що роль особи в ієрархічній структурі компанії має оцінюватися не формально, а з урахуванням її фактичної здатності управляти всією діяльністю компанії, визначати корпоративну стратегію, здійснювати функціональний контроль та нести безпосередню відповідальність за відповідний напрям. Зокрема, було вказано, що керівника окремого підрозділу банку не слід прирівнювати до керівника усього банку. Проте, якщо роль особи є суттєвою, то той факт, що вона не охоплює усі сфери діяльності компанії, не виключає можливості визнання її як особи, що виконує функції управління компанією в межах кримінально-правового підходу до корпоративної відповідальності.

Підсумовуючи про фактичну роль посадової особи, як критерій кримінальної відповідальності юридичних осіб, можна стверджувати, що згідно з підходом, закріпленим у британському законодавстві та судовій практиці, вирішальне значення має не формальна назва посади, а фактична роль особи в структурі компанії. Значний обсяг обов'язків може бути покладений, наприклад, на помічника генерального директора, регіональних менеджерів або навіть окремих фахівців, таких як менеджери з безпеки, які відповідають за конкретні сфери діяльності. Такі особи можуть бути правомірно розцінені як «інші подібні посадові особи». Згідно з цим підходом, не є обов'язковим формально мати статус «менеджера» з точки зору найменування посади – достатньо того, щоб особа здійснювала реальне управління «усіма справами компанії». Проте при цьому обов'язково має бути наявна фактична влада та відповідальність у відповідній сфері.

Проте, згідно з оглядом останніх законодавчих ініціатив у Великій Британії, свідчить про те, що традиційна «доктрина ідентифікації» (identification doctrine), яка обмежує кримінальну відповідальність компаній лише діями осіб, що є «керівним розумом і волею» (directing mind

and will) організації, піддається суттєвій критиці та реформуванню. Зокрема, уряд визнає, що ця доктрина не відповідає сучасним умовам, оскільки ускладнює притягнення до відповідальності великих корпорацій із розгалуженими управлінськими структурами [6].

У відповідь на це, в рамках Закону про економічні злочини та корпоративну прозорість 2023 року (Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023) було запропоновано розширити межі доктрини ідентифікації, включивши до неї поняття «старший менеджер» (senior manager). Це дозволить притягати до кримінальної відповідальності компанії за дії осіб, які мають значний вплив на прийняття рішень або управління суттєвою частиною діяльності організації, навіть якщо вони не займають формально найвищі посади [7].

Крім того, уряд Великої Британії визнає, що довіра суспільства до бізнесу була підірвана через виявлення низки гучних випадків шахрайства та недобросовісних дій з боку корпоративних організацій. У зв'язку з цим активно обговорюється необхідність реформування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, не обмежуючись лише економічними злочинами [7].

Хоча уряд ще не переконаний у наявності достатньої доказової бази для негайного внесення радикальних змін, вже прийнято рішення про проведення додаткової роботи, спрямованої на глибшу оцінку існуючих прогалин у законодавстві та правозастосуванні. Зокрема, планується зібрати додаткову інформацію, яка ілюструє труднощі, з якими стикаються правоохоронні органи при переслідуванні великих юридичних осіб за економічні злочини в умовах дії чинної доктрини ідентифікації [8, р. 45].

Як би там не було, впровадження у недалекому минулому альтернативних кримінально-правових механізмів боротьби з корпоративною злочинністю у Великій Британії продемонструвало свою ефективність. Так, прийняття Закону про хабарництво (Bribery Act 2010) уже справило істотний вплив на корпоративну культуру, оскільки спонукало керівництво великих корпорацій до впровадження ефективних внутрішніх процедур боротьби з корупцією. Закон передбачає відповідальність компанії за нездатність запобігти хабарництву, якщо не були вжиті «адекватні процедури» [9, секція «Impacts»].

Крім того, Закон про доходи, отримані злочинним шляхом, 2002 року (Proceeds of Crime Act 2002) значною мірою сприяв результативності боротьби з відмиванням коштів, корупцією та фінансуванням тероризму, надавши правоохоронним органам широкі повноваження щодо конфіскації доходів кримінального походження [10].

Нарешті, позитивну роль відіграв і Закон про кримінальні фінанси (Criminal Finances Act 2017), який набув чинності 30 вересня 2017 року. Він був спрямований на подолання практики ухилення від сплати податків корпоративними структурами шляхом упровадження кримінальної відповідальності за «нездатність запобігти сприянню ухиленню» від податкових зобов'язань з боку посадових осіб компанії [11].

Варто зазначити, що запроваджені у британському праві альтернативні кримінально-правові механізми боротьби з корпоративною злочинністю вже продемонстрували свою ефективність. Зокрема, прийняття Закону про хабарництво 2010 року [12] суттєво вплинуло на корпоративну культуру, оскільки зобов'язало керівництво великих компаній впроваджувати ефективні антикорупційні процедури [13, р. 6]. Закон також має екстериторіальну дію, що дозволяє поширювати його положення на іноземні компанії, включно з тими, що ведуть бізнес у Великій Британії – у тому числі українські суб'єкти господарювання, якщо вони діють на території або через структури у юрисдикції Сполученого Королівства [12, s. 12]. Таким чином, положення цього закону можуть стати орієнтиром для імплементації аналогічних норм в українському законодавстві. Крім того, Закон про доходи, отримані злочинним шляхом 2002 року [14] (Home Office, 2022), а також Закон про кримінальні фінанси 2017 року (Criminal Finances Act 2017) [15] значно підвищили ефективність протидії відмиванню коштів, корупції та ухиленню від сплати податків.

Водночас повноцінне впровадження британських підходів у сфері кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні потребує адаптації до специфіки вітчизняної правової системи. Зокрема, це стосується необхідності чіткого законодавчого визначення суб'єктів корпоративної відповідальності, узгодження з принципом юридичної визначеності та побудови ефективного механізму контролю за діяльністю посадових осіб. Також важливо враховувати інституційну спроможність правоохоронних органів та загальний рівень правової культури у сфері корпоративного управління. Враховуючи ці фактори, імплементація британського досвіду має відбуватися не шляхом прямого копіювання моделей, а через розроблення власної системи корпоративної кримінальної відповідальності, яка б поєднувала міжнародні стандарти з національними особливостями.

Висновки. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб у Великій Британії є розвиненим і поступово реформується з урахуванням сучасних викликів корпоративної злочинності. Доктрина ідентифікації залишається фундаментальною, проте зазнає критики через складність застосування у великих корпораціях із розгалуженими управлінськими структурами. Законодавчі ініціативи, зокрема Закон про економічні злочини та корпоративну прозорість 2023 року, спрямовані на розширення відповідальності за дії «старших менеджерів» та підвищення ефективності комплаєнс-систем.

Запроваджені у Великій Британії альтернативні механізми, такі як Bribery Act 2010, Proceeds of Crime Act 2002 та Criminal Finances Act 2017, довели свою ефективність у боротьбі з корупцією, відмиванням коштів та ухиленням від сплати податків. Екстериторіальна дія цих законів робить їх важливим орієнтиром для країн із прагненням реформувати кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Аналіз британського досвіду свідчить про доцільність адаптації інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб до українського законодавства з урахуванням концептуальних, процедурних та правових особливостей національної системи. Це сприятиме підвищенню ефективності протидії корпоративній злочинності в Україні та наближенню національного кримінального права до міжнародних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Wells C. Corporations and criminal responsibility. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2001. 356 p.
2. Law Commission. Corporate criminal liability. London : Law Commission, 2020. 64 p.
3. Музика-Стасюк О. М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти. Київ : Юридична думка, 2021. 320 с.
4. Companies Act 1989 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/40/contents>
5. Criminal liability behind the corporate entity – Criminal Justice Notes. 30 червня 2020 р. URL: <https://blogs.kent.ac.uk/criminaljusticenotes/2020/06/30/criminal-liability-behind-the-corporate-entity/>
6. Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-crime-and-corporate-transparency-act-2023-factsheets/economic-crime-and-corporate-transparency-act-identification-principle-for-economic-crime-offences> (дата звернення: 22.05.2025).
7. More action to fight fraud, bribery and other economic crime. GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/more-action-to-fight-fraud-bribery-and-other-economic-crime> (дата звернення: 22.05.2025).
8. Corporate Criminal Liability. Law Commission URL: <https://lawcom.gov.uk/project/corporate-criminal-liability/> (дата звернення: 22.05.2025).
9. WilmerHale. Bribery Act 2010: Ten Years On [Онлайн]. URL: <https://www.wilmerhale.com/en/insights/blogs/wilmerhale-w-i-r-e-uk/20210521-bribery-act-2010-ten-years-on> (дата звернення: 22.05.2025).
10. Flagright. Understanding the UK's Money Laundering and Terrorist Financing Regulations [Онлайн]. URL: <https://www.flagright.com/post/understanding-the-uks-money-laundering-and-terrorist-financing-regulations> (дата звернення: 22.05.2025).
11. Aon. Criminal Finances Act 2017 – Extension of Corporate Accountability [Онлайн]. URL: <https://www.aon.com/unitedkingdom/insights/criminal-finances-act-2017-extension-of-corporate-accountability.jsp> (дата звернення: 22.05.2025).
12. Bribery Act 2010 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>
13. Ministry of Justice. The Bribery Act 2010: Guidance about procedures which relevant commercial organisations can put into place to prevent persons associated with them from bribing / UK Ministry of Justice. London, 2011. 45 c. URL: <https://www.justice.gov.uk/downloads/legislation/bribery-act-2010-guidance.pdf>
14. Proceeds of Crime Act 2002. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/contents>
15. HM Government. Criminal Finances Act 2017: Explanatory Notes / Home Office. London, 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/22/notes/contents>